

Mirjana Polić Bobić

PARAGVAJSKE MISIJE U OKVIRU OPĆE I KULTURNE POVIJESTI KOLONIJALNE AMERIKE

Paragvajaska provincija Družbe Isusove prostirala se na golemom dijelu Južne Amerike – daleko većem od današnje Republike Paragvaj – na kojem je izgrađena gusta mreža misija koja je zaživjela početkom 17. stoljeća. Osnovana je 1604. godine, procvat je doživjela u razdoblju između 1641. i prvih desetljeća 18. stoljeća, a ukinuta je 1767. političkom odlukom španjolske Krune. Uključivala je dijelove današnje Argentine, Urugvaja, Čilea, Bolivije i Paragvaja.¹ Utemeljena je na ogromnu a slabo naseljenu prostoru, na kojem je u to vrijeme bilo i vrlo malo španjolskih kolona – veleposjednika. Družba Isusova je u tamošnjim gradovima u nastajanju – Buenos Airesu, Córdobi, Santa Feu i drugima – osnovala kolegije, jedno sveučilište (u Córdobi) te ekonomate za prihvat i distribuciju proizvoda iz misija. Međutim glavna rada u Provinciji zbivala se u misijama. Gradovi u kojima su isusovci osnovali svoje ustanove tad su bili veoma slabo razvijeni i naseljeni, tako da su stvaranjem sustava misija isusovci zapravo značajno potpomogli njihov kasniji rast i razvoj, kako u gospodarskom tako i u kulturnom pogledu.

Družbin projekt sustava misija koji su kasnije nazivali Gvaranskom Republikom (šp. *república guaraní*) – po najbrojnijem indijanskom narodu od svih koji su na tom prostoru privedeni kršćanstvu – od početaka je bio slavjen i osporavan, napadan i branjen u zapadnoeuropskoj kolonijalnoj politici, u političkoj filozofiji ali i u samoj Katoličkoj crkvi te je tako postao jednom od onih pojava iz prošlosti o kojima je teško sročiti sažetu objektivnu obavijest i u isti mah izbjeći upuštanje u raspravu o njemu. Projekt uspostave misija, njihove izgradnje, prometne povezanosti, privođenja golemog broja autohtonog stanovništva sjedilačkom životu u njima s njihovom (indijanskom) lokalnom upravom, pokrštavanje i dosljedno održavanje vjerskih obreda, vjerska poduka i obrazovanje, samoodrživi gospodarski sustav, visoka zanatska i dekorativna razina obrtničke proizvodnje, graditeljstvo, prirodoslovni istraživački projekti, filološka istraživanja, visoka razina vojne obučenosti Indijanaca i

¹ O tome vidi: Roberto Di Stefano – Loris Zanatta, *Historia de la Iglesia Argentina (Desde la Conquista hasta fines del siglo XX)*, Grijalbo-Mondadori, Buenos Aires 2000.

iskusovaca iskazana u borbama protiv portugalskih trgovaca robljem,² izrada vlastita oružja za obranu i prevladavajuća razina povezanosti i povjerenja među svim misionarima i Indijancima nedvojbeno je i orijaški i jedinstven pothvat čak i u sklopu cijelog projekta pozapadnjenja svijeta, koje je počelo ibernskim otkrićima i osvajanjima (kojih je on sâm bio dio), kao i u povijesti svijeta uopće. Stoga se o projektu misija u okviru Paragvajске provincije govori i kao o projektu stvaranja zasebne civilizacije.

Paragvajска provincija osnovana je na potpuno različitu prostoru od drugih provincija Družbe Isusove u Novome svijetu, u prvom redu od civilizacijski i kulturno visokorazvijenog Meksika ili Perua. Cijeli južni dio Južne Amerike (dakle i prostori koji su ostali izvan Paragvajске provincije) bio je i znatno slabije naseljen od ostalih dijelova Sjeverne i Južne Amerike prije ibernskih osvajanja. Autohtono stanovništvo živjelo je okupljeno u vrlo rudimentarne zajednice, bavilo se lovom i(li) poljoprivredom na jednako rudimentarne načine te je po tome predstavljalo potpunu opreku – primjerice – sjajnom carstvu Inka, koje je, premda udaljeno više tisuća kilometara, bilo njihovo prvo susjedstvo. Spomenuli smo da ni Španjolci nisu taj prostor naselili kao što su naselili ostale dijelove svoga prekomorskog kraljevstva; što zbog daljine, što zbog negostoljubivosti prirode, što zbog ljudskih gubitaka za prvih pohoda, oni su te prostore nastojali, doduše, održavati pod svojom vlašću, ali ih nisu ni naseljavali ni izgrađivali kao druge dijelove Amerike. Najjače gradsko središte u početku kolonizacije bio je Asunción, danas glavni grad Republike Paragvaj, a tada središte razmjerno jake kreolske³ zajednice, dočim su današnja važna središta poput Buenos Airesa, Santa Fea, Montevidea i drugih velikih gradova do 18. stoljeća bila tek utvrde preslabe da bi odoljele indijanskim napadima, ili su pak povremeno služile kao luke duž golemih južnoameričkih rijeka.⁴

² U skladu sa Zakonima za Indije (šp. *Leyes de Indias*), američki starosjedioci (tj. Indijanci) nisu smjeli posjedovati oružje. Međutim Paragvajске misije smještene u dijelu Južne Amerike koji su španjolski kolonizatori u prvim dvama stoljećima kolonije veoma slabo naselili pa ga nisu mogli ni braniti našle su se već 1629. u opasnosti od stanovnika (danas brazilskog) grada São Paula, koji su također osnovali isusovci 1553. godine. Grad su ubrzo naselili pustolovi u namjeri da trguju Indijancima kao robljem, ali im je sustav misija koji je Indijance štutio od takvih pretenzija smetao u razvitku posla. Zbog toga su počeli napadati misije. Da bi obranili misije i područje španjolskog gospodstva, tj. španjolske granice u dobrom dijelu Južne Amerike (jer São Paulo je bio dio Portugalskog Kraljevstva), Gvaranci i misionari isusovci kraljevim dopuštenjem iz 1629. dobili su pravo na izradu i nošenje oružja. U svrhu bolje obrane prostor misija podijeljen je na dva dijela: prvi dio obuhvaćao je misije nastale na obalama rijeka Paraguay i Paraná, a drugi misije na obalama rijeke Uruguay. Indijance su europskom načinu ratovanja učili oni članovi Družbe koji su prije ređenja bili vojni časnici s velikim iskustvom u ratovanju u europskom zemljama. Vidi: Charles O'Neill D. I. – Joaquín María Domínguez D. I., *Diccionario histórico de la Compañía de Jesús*, Universidad Pontificia Comillas, Roma – Madrid 2001.

³ Kreoli (šp. *criollos*) – bili su potomci španjolskih osvajača, to jest bijeli Amerikanci.

⁴ Prvi španjolski pohod na prostor današnjeg Paragvaja vodio je Alejo García 1525. u potrazi za tzv. »Planinama srebra« (šp. *Sierra de Plata*) tj. peruanskim Andama. Sebastian Cabot, Mlečanin u španjolskoj službi, prvi je prošao rijekama Paranom i Paraguayem krenuvši od ušća (La Plata) i vjerojatno stigao do ušća rijeke Pilcomayo 1528. godine. Juan de Ayolas, član ekspedi-

- 1 - Yapejú
- 2 - La Cruz
- 3 - Santo Tomé
- 4 - San Borja
- 5 - San Nicolás
- 6 - San Luis
- 7 - San Lorenzo
- 8 - San Miguel
- 9 - San Juan
- 10 - Santo Angel
- 11 - Apóstoles
- 12 - Concepción
- 13 - Santa María
- 14 - San Javier
- 15 - Mártires
- 16 - San Jose
- 17 - San Carlos
- 18 - Candelarias
- 19 - Santa Ana
- 20 - Loreto
- 21 - San Ignacio Miní
- 22 - Corpus
- 23 - Jesús
- 24 - Trinidad
- 25 - Itapua
- 26 - San Cosme
- 27 - Santiago
- 28 - Santa Rosa
- 29 - Santa María de Fe
- 30 - San Ignacio Guasú

Razmještaj misija u doba Paragvajске provincije Družbe Isusove s današnjim granicama Paragvajа, Argentine i Brazila

Grad Asunción zasnovan je na strateškom mjestu: na brdu iznad rijeke Paraguay koja utječe u Paranu, a ova zajedno s rijekom Uruguay tvori golemi estuarij koji se naziva Río de La Plata. Tim rijekama se već u to vrijeme, unatoč udaljenosti, moglo razmjerno lako stizati od Asuncióna do Atlantskog oceana odnosno do Buenos Airesa; naime cijelo porječje ima oko tri milijuna kvadratnih kilometara, a dobar dio tog prostora prekriven je prašumom pa su plovni putovi bili jedina mogućnost povezivanja tog prostora. Kad su isusovci stvorili sustav misija, rijeke su iskoristili za stvaranje mreže plovnih putova koja je funkcionirala oko dvjesto godina.⁵ Autohtono stanovništvo na području Provincije, dakle na prostoru današnjeg Paragvajа te sjeveroistoka Argentine i Urugvajа, sastojalo se od nekoliko različitih etničkih skupina, s tim da su neki od tih naroda tek nešto prije dolaska Španjolaca onamo doselili iz područja Amazonije. Živjeli su uglavnom u ograđenim selima duž riječnih obala i u delti

cije utemeljitelja grada Buenos Airesa (Pedro de Mendoza, 1536), prvi se nakon Cabota upustio u daljnje istraživanje velikih rijeka pa je godine 1537. utemeljio luku Candelaria na Parani i krenuo preko visoravni Chaco u Peru. Domingo Martínez de Irala, kojega je Ayolas ostavio u Candelariji, i Juan Salazar de Espinosa osnovali su grad Asunción 1537. godine. Budući da su Španjolci pod pritiskom indijanskih napada morali napustiti Buenos Aires, Asunción se pretvorio u središte koloniziranja juga Južne Amerike.

⁵ Marqueseti u pismima na nekoliko mjesta govori baš tome: o slanju robe brodovima, o slanju mladih Indijanaca na nauk u kolegij u Buenos Aires, o dolasku vizitatora, o povezanosti s drugim misijama itd.

rijeke Parane te na riječnim otocima. Daleko najbrojniji narod bili su, kao što smo već spomenuli, Gvaranci.

Indijanci su bili mnogo brojniji od španjolskih doseljenika nego što je to bio slučaj u drugim dijelovima Amerike. Španjolski veleposjedi nalazili su se tada uglavnom oko grada Asuncióna. Zbog toga je isusovcima bilo znatno lakše osnivati misije južno od Asuncióna pa se taj prostor, prostor današnjih republika Argentine i Urugvaja, zapravo pretvorio u glavni i najveći dio misijskog prostora.⁶ Ni isusovaca nije bilo tako mnogo kako bi se moglo misliti s obzirom na postignuća, a izvori se ne slažu o brojevima u važnim trenucima, primjerice u trenutku protjerivanja: dočim povijesni leksikon Družbe Isusove Charlesa O'Neilla i Joaquína Marije Domíngueza navodi da ih je bilo 450, Jonathan Wright navodi da ih je bilo 2267.⁷ U svakoj od 30 misija živjelo je između 1500 i 7000 Indijanaca.⁸ S obzirom na omjer, ukupnost željenih i postignutih standarda u njima neprijeporan je dokaz uspjeha tog obrasca organiziranja u zajednicu i zato on tijekom povijesti i jest pobuđivao veliku pozornost političkih mislilaca.

Tijekom dvostoljetnog postojanja Paragvajska provincija Družbe Isusove nije uvijek obuhvaćala iste prostore Južne Amerike. Njezin oblik i granice, a u dobroj mjeri i organizaciju života u misijama okvirno je zacrtao isusovac Roque González u prvim desetljećima 17. stoljeća. Misije nikad nisu uspjele prekriti sav golemi prostor koji je otac González zamislio i sâm premjerio, ali su se u 18. stoljeću, netom prije protjerivanja Družbe Isusove iz španjolskih i portugalskih prekomorskih posjeda, proširile još i na područje Chaco, na dijelove Patagonije i na središnji dio današnje Republike Paragvaj, koje on nije bio ucrtao u svoj plan.⁹

⁶ Opisi i podaci o prostoru uz La Platu sve do kraja 18. stoljeća kao glavnu osobinu naglašavaju nenaseľenost. Tako u glasovitu putopisu kraljevskog inspektora Alonsa Carrióa de la Vandra od Buenos Airesa do Lime, naslovljenu *Lazarillo de ciegos caminantes* (1773), saznajemo da je udaljenost od jednog do drugog naseljeničkog kućanstva u plodnoj ravnici zapadno od Buenos Airesa bila u prosjeku oko 30 kilometara.

⁷ Usp. Jonathan Wright, *Isusovci. Misije, mitovi i povijesti*, Naklada Ljevak, Zagreb 2006, str. 189.

⁸ Podatak o 30 misija kao o zadnjem broju navode Charles O'Neill i Joaquín María Domínguez u *Diccionario histórico de la Compañía de Jesús*, Institutum Historicum – Universidad Pontificia de Comillas, Rim – Madrid 2001.

⁹ O svim detaljima utemeljenja prvih misija te postupnog širenja vidi: Philip Caraman, op. cit.; Charles O'Neill – Joaquín María Domínguez, *Diccionario histórico de la Compañía de Jesús*, Institutum Historicum – Universidad Pontificia de Comillas, Rim – Madrid 2001; Jean Lacouture, *Jésuites: Une multibiographie*, Seuil 1992, i dr. Za tumačenje projekta paragvajskih misija u okviru povijesti Katoličke crkve u Argentini vidi: Roberto Di Stefano – Loris Zanatta, *Historia de la Iglesia Argentina (Desde la Conquista hasta fines del siglo XX)*, Grijalbo-Mondadori, Buenos Aires 2000, str. 105–156. Za tumačenje istoga u okviru opće povijesti španjolske kolonije u Americi vidi: *Historia de España y América, social y económica*, ur. J. Vicens Vives, sv. IV, Vicens Bolsillo, Barcelona 1979. Treba podsjetiti i da su neke od prvih isusovačkih misija nastale na razvalinama misija što su ih prije njih ondje uspostavili franjevci.

Na stvaranje mreže misija Družba Isusova odlučila se kad ni njoj, kao ni franjevcima prije nje, nije pošlo za rukom privesti vjeri autohtono stanovništvo koje je na tom golemom prostoru Južne Amerike živjelo uglavnom nomadski, a oni su pokušali propovijedati odlazeći među njih »na način prvih apostola«. ¹⁰ Proces evangelizacije američkog stanovništva jedna je od strana iberške kolonizacije Novoga svijeta o kojima u historiografiji kao i u općoj percepciji postoji najviše prijevora. Stoga, radi boljeg razumijevanja načela djelovanja Katoličke crkve u Novom svijetu, kao i za shvaćanje veze konkretnog projekta kojim se ovdje bavimo, valja ukratko predstaviti pravno-teološki i politički okvir u kojem se on odvija.

Papinskom bulom *Inter Caetera*¹¹ 4. svibnja 1493. španjolsko Kraljevstvo Kastilje i Aragona dobilo je pravo vladanja nad kopnima i otocima koji su »otkriveni ili će biti otkriveni... na zapad i na jug, od crte koja ide... Stotinu liga zapadno i južno od otoka koje pučki zovemo Azorima i Zelenim Rtom... a da nisu u posjedu drugog kršćanskog kralja«. Uvjet koji je papa Aleksandar VI, koji je bulu izdao, postavio svojoj »predragoj u Kristu djeci«, kraljici Izabeli i kralju Ferdinandu, bio je širenje katoličanstva na zapad: »...zbog vaše velike pobožnosti i kraljevske širokogrudnosti iz koje to činite ne sumnjamo da ćete urediti one otoke i kopna te onamo zbog nauka vjere poslati muževe vrle i bogobojazne, učene i iskusne te da ćete za ispunjenje tog zadatka uložiti svaki napor.«¹² Dalje u tekstu bule strogo se branio svaki drukčiji oblik ponašanja u novopronađenim zemljama. U svrhu provedbe u djelo te ideje Sveta stolica je španjolskoj Kruni prepustila imenovanje kandidata za sve crkvene dužnosti u Novome svijetu i obvezivala se uzdržavati ih te graditi crkve, samostane, bolnice i ostale ustanove koje je Crkva u to vrijeme otvarala u Americi. Izabela i Ferdinand, »Katolički vladarski par«, i njihovi nasljednici postali su i pravni i činjenični upravitelji Crkvom u Novome svijetu, »Kristovi vikari«, kako ih je nazivao američki kler.

Dominikanci i franjevci, prvi vjerski redovi koji su se zahvaljujući buli našli u Novome svijetu, prihvatili su se evangelizacije ravnajući se u svom djelovanju po primjeru apostola. Taj primjer i njihova tadašnja vizija apostolskih djela doživljavala je izmjene još u Španjolskoj, za vrijeme priprema za put, ali i na samom terenu u Novome svijetu: utjecaj šesnaestostoljetne utopijske misli, ideje »zlatnog vijeka« koja je prožimala španjolsko društvo nakon 1492.

¹⁰ O tome vidi: Philip Caraman, op. cit., poglavlja 1. i 2; Guillermo Furlong, *Los jesuitas y la cultura rioplatense* (1933), Secretaría de la Cultura de la Nación en coproducción con Editorial Biblos, Buenos Aires 1994, str. 28–31, i druge.

¹¹ Prijevod teksta bule na hrvatski nalazi se u: Vinko Paletin, *Rasprava o pravu i opravdanosti rata što ga španjolski vladari vode protiv naroda Zapadne Indije*, prir. F. Šanjek i M. Polić Bobić, Globus, Zagreb 1994, str. 167–173. O ranijim bulama koje su prethodnici Aleksandra VI. podjeljivali iberškim vladarima da bi istraživali prekomorske krajeve, a da bi tamošnje stanovništvo priveli katoličkoj vjeri, vidi: Mirjana Polić Bobić, *Rađanje hispanoameričkog svijeta*, Ljevak, Zagreb 2008, poglavlje VI: »Katolička crkva u koloniji«.

¹² Vinko Paletin, op. cit., str. 171.

godine, elementi nauka svojstvena pojedinim redovima, sve je to među prvim misionarima doprinijelo stvaranju predodžbe o vlastitu poslanju i njegovu ostvarenju.¹³ Oni su htjeli s Indijancima stvoriti zajednicu vjernika u kojoj se neće ponavljati ni pogreške Crkve ni nepravde društvenih poredaka u Europi. U praksi je to značilo da su se protivili postupcima osvajača i njihovu zaslužnjivanju Indijanaca. Zbog toga su misionari već u prvim desetljećima kolonizacije došli u sukob s njima, ali i s kraljevskom politikom, premda su Zakoni za Indije (*Leyes de Indias*)¹⁴ jamčili Indijancima status »vazala španjolskih vladara«, a ne sužnjeva osvajača – nadarbenika. To je rezultiralo pravno-teološkim raspravama koje su obilježile španjolski intelektualni prostor u prvoj polovici 16. stoljeća, a koje je izravno potaknuo dominikanski red. Rasprave su dovele do obustavljanja osvajanja i kolonizacije na dulje vrijeme i donošenja tzv. Novih zakona za Indije (1542) te do stalne napetosti između provoditelja vojno-političkog osvajanja s jedne strane i duhovnikā s druge. Takav odnos će se, u modificiranim oblicima, stvoriti i održavati i glede isusovaca koji su u Novi svijet stigli posljednji, 1566. godine.¹⁵ Svima je njima bio zajednički jedan broj temeljnih načela: držali su da za provedbu evangelizacije nije prijeko potrebno (ujedno) i hispanizirati Indijance, tj. širiti vjeru na španjolskome jeziku kojemu je Indijance trebalo prethodno poučiti,¹⁶ i uviđali su da je uputno držati Indijance odvojeno od španjolskih osvajača i doseljenika jer će tako moći zajedno s njima ostvariti zajednicu kršćana neokaljanih grijehom, materijalizmom te političkim i gospodarskim interesima kraljevske vlasti. Još je isusovac José de Acosta 1590. u svojoj *Historia natural y moral de las Indias* zapisao: »Nije samo korisno, nego veoma potrebno, da Kršćani i Učitelji Kristova zakona znaju za praznovjerje i pogreške ljudi iz davnine da

¹³ Iz opsežne literature posvećene toj problematici izdvajamo: Robert Ricard, *Conquista Espiritual de México*, Jus – Polis, México 1947; Georges Baudot, *Utopía e historia en México*, Espasa-Calpe, Madrid 1983; Bartolomé Bennassar, *La América Española y la América Portuguesa, siglos XVI-XVIII*. Akal ed., Madrid 1980; i dr.

¹⁴ Zbirka zakona za španjolske prekomorske posjede koji su bili razdijeljeni najprije na dva, a od druge polovice 18. stoljeća na četiri potkraljevstva. Prvim zakonima za Indije drže se Zakoni iz Burgosa (*Leyes de Burgos*) iz 1512, Novi zakoni (*Leyes Nuevas de Indias*) iz 1542, Alfarove zapovijedi (*Ordenanzas de Alfaro*) te Zbirka zakona za Indije (*Recopilación de las Leyes de Indias*) iz 1680. Prva dva zakonika plod su nastojanja dominikanskog reda za pravednijim položajem Indijanaca, treći je godine 1612. sastavio sudac Francisco de Alfaro po uputi kralja Filipa III, koji je nastojao osigurati pravedniji postupak prema domorocima, *Recopilación* predstavlja objedinjenje svih dotadašnjih zakona i dodatne, nove zakone kojima se konačno trebao urediti cjelokupni život u prekomorskom dijelu španjolske monarhije. Ukupno ih je bilo preko šest tisuća, a kako su pisani u različitim vremenskim razdobljima za ista područja – s tim da nijedan od novih zakona nije derogirao stari, Zakoni za Indije često su međusobno proturječni.

¹⁵ Isusovci su dobili papino dopuštenje za odlazak u Novi svijet tek u trećem pokušaju. Prvi samostan utemeljili su u Limi 1568, odakle su se počeli širiti na unutrašnjost Južne Amerike, prema prostorima na kojima su kasnije utemeljili Paragvajsku provinciju i mrežu misija. U Meksiku, glavnom gradu potkraljevstva Nove Španjolske, pojavili su se 1572.

¹⁶ Širenje kršćanskog nauka na indijanskim jezicima stavilo je misionare pred golem zadatak prethodnog (ili istodobnog) učenja tih jezika, ali ih je i dovelo u sukob s Krunom koja je u takvu postupku vidjela želju redova za stvaranjem kršćanske, ali ne nužno i hispanске zajednice.

42
HISTORIA *S. Car. Collej*
N A T V R A L
Y
M O R A L D E L A S
I N D I A S,

EN QVE SE TRATAN LAS COSAS
notables del cielo, y elementos, metales, plantas, y ani-
males dellas: y los ritos, y ceremonias, leyes, y
gouierno, y guerras de los Indios.

*Compuesta por el Padre Ioseph de Acosta Religioso
de la Compañia de Iesus.* *Josef*

DIRIGIDA A LA SERENISSIMA
Infanta Doña Isabella Clara Eugenia de Austria.

CON PRIVILEGIO.
Impreso en Sevilla en casa de Iuan de Leon.

Año de 1590.

bi mogli uočiti gaje li ih javno ili potajice i ovi Indijanci.«,¹⁷ a to su mogli jedino naučivši njihove jezike. Godine 1603. general Družbe Isusove Claudio Acquaviva izdao je uputu da nijedan od isusovačkih misionara, kako god sposoban bio, ne smije raditi ako nije naučio jezik Indijanaca među koje ide propovijedati.¹⁸ Sinod u Asunciónu je 1603. u tom smislu donio zaključak koji Caraman sažimlje ovako: »Kao temeljno načelo istaknuto je da se Indijance smije poučavati u vjeri samo na njihovu jeziku te da svi koji rade kao dušobrižnici moraju poznavati barem gvaranski jezik. Treba se služiti Bolaňovim katekizmom, što je jamstvo da će se svuda upotrebljavati iste riječi i isti izrazi.«¹⁹

I franjevci su, prije isusovaca, na istom prostoru pokušali širiti vjeru na gvaranskom jeziku. Luis de Bolaños, franjevac kojemu je uspjelo ustanoviti prve misije na području koje je kasnije obuhvatila isusovačka Paragvajska provincija, prvi je misionar koji je naučio gvaranski, većinski jezik u tom dijelu svijeta. Napisao je prvu gramatiku i rječnik tog jezika, preveo je pjesme zahvalnice svecima na gvaranski, preveo je i katekizam koji je potvrdio III. limski koncil 1583. godine, a 1603. je dobio dopuštenje sinoda u Asunciónu da ga rabi u privođenju vjeri.²⁰

Zamisao o ustanovljenju stalnog boravišta za nomadsko autohtono stanovništvo na području današnje Argentine, Urugvaja i Paragvaja prije misionara artikulirao je »dobri« kraljevski namjesnik Álvar Núñez Cabeza de

¹⁷ Usp. José de Acosta, *Historia natural y moral de las Indias*, Dastin Historia, serija Crónicas de América, knj. I, Madrid 2002, str. 112. I franjevci su u svojim najranijim kronikama opisivali običaje domorodaca s istim ciljem, za što je najbolji primjer *Historia de las cosas de la Nueva España* Bernardina de Sahagúna iz 1569. godine.

¹⁸ Furlong napominje da nije bilo lako učiti jezike koji su bili toliko različiti od latinskog i od europskih jezika, da su mnogi od isusovaca, naročito nešpanjolci, dolazili u misije nakon godina rada na sveučilištima, u kolegijima, bibliotekama i slično, te da su domaće jezike morali učiti uspredno s privikavanjem na život u prašumi.

¹⁹ Philip Caraman, op. cit., str. 24. U skladu s tim načelom radili su i misionari u 16. stoljeću te su najprije sastavljali rječnike i gramatike američkih jezika koji su bili potrebni da bi svi misionari koje se očekivalo u kasnijim fazama evangelizacije mogli propovijedati na američkim jezicima i da bi pritom svi rabili istu terminologiju. Naime goleme i svakovrsne prepreke koje su pritom i misionari i Indijanci morali prevladati, a koje su u različitim dijelovima Novoga svijeta također bile raznovrsne (od situacija krajnjeg neprijateljstva i rata do posve mirnih susreta), počinjale su s jezikom. Prvi rječnici i gramatike, primjerice gramatika *Arte para aprender la lengua mexicana* i rječnik *Vocabulario del nahuatl* franjevca Andrésa de Olmosa iz 1547, *Vocabulario en lengua castellana y mexicana* franjevca Alonsa Moline objavljen u Meksiku 1571, *Arte y vocabulario de la lengua general del Perú* nepoznatog autora objavljen u Limi 1586, katekizam ispisan meksičkim slikovnim pismom franjevca Pedra de Gantea i mnogi drugi, predstavljaju dokaze o tim prvim mostovima između civilizacija.

²⁰ Gvaranski, jezik kojim su se služili u isusovačkim misijama od 17. stoljeća, jezikoslovci poznaju kao starogvaranski. Gvaranski spada u porodicu tupi-gvaranski, kojom se govorilo ili se govori južno od rijeke Amazone. Danas je u Paragvaju rašireniji od španjolskoga jezika i uz njega je službeni jezik. To je i prvi američko-indijanski jezik koji je stekao status službenog jezika jedne latinskoameričke države. Luis de Bolaños (Marchena, Sevilla 1549? – Buenos Aires 1629) krenuo je u Južnu Ameriku iz Španjolske 1572, a zaređen je 1585. Pedeset godina radio je kao misionar i drži ga se utemeljiteljem sustava misija.

Vaca,²¹ kojega su nasilno smijenili njegovi nasilni pomoćnici, ali je tek otac Bolaños između 1580. i 1593. doista i uspio osnovati takva naselja u blizini grada Asuncióna. Taj obrazac organiziranja u svrhu privođenja vjeri prouzročio je daleko jače protivljenje španjolskih nadarbenika²² nego bilo gdje drugdje u španjolskim prekomorskim posjedima: oni su isusovcima sporili pravo da za Indijance organiziraju alternativni način života jer su tako gubili radnu snagu za svoja imanja. Istodobno su se isusovačkoj (takvim radom zadržanoj) prevelikoj moći protivile dijecezanske vlasti iz Asuncióna i ostalih gradova. Gradski trgovci, kreoli, gledali su poljoprivrednu i drugu proizvodnju u misijama kao izravnu konkurenciju vlastitim poslovima. Tako su misije živjele i opstale usred krajnje složena i prevladavajuće neprijateljskog odnosa svih navedenih čimbenika međusobno i svakog pojedinog s njima, te svih njih protiv sebe. Taj se odnos tijekom dugog života misija donekle mijenjao, ali nije gubio na složenosti.

Družba Isusova je pak život u misijama temeljila na slobodi Indijanaca koju su jamčili već spomenuti Zakoni za Indije. Misije su shvaćali kao mjesta na kojima će Indijanci biti »slobodni od Španjolaca i njihovih grijeha«, a Indijanci su se u njih često doista sklanjali i od Španjolaca i od Portugalaca. Stvaranje misija poduprla je Kruna – tj. kralj Filip III – odlukama iz 1609. godine, u kojima je zapovjedio da se dotad nesavladane Indijance pokuša pridobiti za njega (tj. za Krunu) misionarskim radom, a ne vojnom silom koja protiv njih nije bila učinkovita.²³ Misionari su se u približavanju Indijancima služili upravo taktikom koja je bila suprotna iskazivanju moći, osobito vojne moći: živjeli su, hranili se i odijevali doista vrlo skromno, čime su se razlikovali od svećenstva u gradovima, a među Indijance su odlazili goloruki.²⁴ Kad bi

²¹ Álvaro Núñez Cabeza de Vaca (1507–1559), potomak najstarijeg španjolskog plemstva, imao je jedinstvenu sudbinu među osvajačima: prvim pohodom u kojem je sudjelovao trebalo je osvojiti poluotok Floridu (1528), ali je pred njezinom obalom došlo do brodoloma i on se, kao jedan od malobrojnih preživjelih, na kopnu našao u zarobljeništvu domorodaca koji su bili ljudožderi. Preživio je mnoge strahote u tom klimatski, geografski i po stanovništvu krajnje negostoljubivu kraju te prepješao kontinent do blizine Kalifornije i na jug do grada Meksika. Godine 1540. organizirao je pohod u područje porječja Parane i Uruguaya, gdje je 1542. postao namjesnikom. Poznat je po humanu stavu i odnosu prema Indijancima. Nasilno ga je smijenio i poslao u Španjolsku Francisco de Irala.

²² Vlasnik nadarbine (šp. *encomienda*). Nadarbine su bile veliki komadi zemlje koju je španjolska Kruna dijelila osvajačima i doseljenicima s pripadajućim autohtonim stanovništvom koje je novom vlasniku moralo tu zemlju obrađivati.

²³ Takve kraljevske odredbe plod su rada isusovca Diega de Torresa, koji je Franciscu de Alfaru pomagao sastaviti tzv. Alfarove zapovijedi, spomenute u bilješki br. 13. U njima je jasno rečeno da su Indijanci slobodni ljudi.

²⁴ Svećenstvo u Paragvajskoj provinciji se općenito (i to u cjelini, a ne samo isusovci) veoma razlikovalo od susjednog peruanskog svećenstva za koje su oni, »Paragvajci«, držali da je »nedopustivo bogato« (Usp. Philip Caraman, op. cit., str. 24). Iz Marquesetijeva pisma prokuratoru Roqueu Ballesteru od 24. siječnja 1762, u kojem naručuje tkanine za sebe, vidi se da se on dosljedno odijevao u siromašku odjeću, ali je za vez za misijsku crkvu, koji su vezle Indijanke, u istom pismu naručivao srebrni i zlatni konac.

uspjeli ući među njih, slijedilo je ne manje teško inicijalno sporazumijevanje, izgradnja povjerenja te odgoj za onakav život kakav su za misije zamišljali: trajni život u misijama u obiteljima, bez kanibalizma, uz učenje različitih kućanskih, poljodjelskih i svakovrsnih zanatskih vještina. Sveukupni intelektualni, radni i organizacijski potencijal članova Družbe Isusove Paragvajske provincije stavljen je od samog početka u funkciju tih temeljnih ciljeva. To je bio težak proces za obje strane i u njemu su mnogi isusovci zaglavili. Međutim bez obzira na stav prema njemu, odnosno prema načelima na kojima se temeljio i koja su isusovci držali opravdanima, opće je mišljenje da je taj u svakom pogledu teško ostvarljivi projekt uspio i da je dosegao zadivljujuću razinu u svim svojim vidovima.

U početku provedbe tog projekta kroničari su naglašavali vrlo izraženu *drugost* tog prostora, odnosno njegovih stanovnika, koja nije obećavala da će nekoliko desetljeća kasnije isti prostor prekrivati sasvim drukčija organizacijska paradigma. Tajnik Núñeza Cabeze de Vaca u službenom je izvješću sažeto prikazao ono o čemu će kasnije nastati cijela literatura: »Ovi ovdje ljudi, i čitav njihov rod, zovu se Gvaranci. Težaci su, dvaput na godinu siju kukuruz a isto tako i mandioku, goje kokoši kao i mi u Španjolskoj, i patke; [...] žive na golemom prostranstvu i svi govore jednim jezikom; jedu ljudsko meso, i to Indijance s kojima su u neprijateljstvu te ratuju s njima kao i kršćane, a jedu i jedni druge među sobom. Vole ratovati te su stalno u ratu i stvaraju prilike za nj, a veoma su osvetoljubivi; tu je zemlju uime Vašeg Veličanstva namjesnik zaposjeo kao novootkrivenu...«²⁵

Dva stoljeća kasnije, kad je Družba Isusova protjerana iz iberskih kraljevstava, Gvaranci i ostali narodi s kojima su isusovci stvorili mrežu misija ili Gvaransku Republiku nisu se vratili u stanje opisano u navedenom izvješću. Vlasti tada (1776) tek osnovanog Potkraljevstva La Plata,²⁶ pritisnute imperativom organizacije društva, pokušale su preuzeti i održati zatečenu strukturu života u misijama. Međutim ona se ubrzo raspala jer su umjesto jedne, centripetalne sile koja je na okupu držala i u svim vidovima razradila život zajednice, na istom prostoru počele djelovati barem tri silnice: crkvena dijeceza, kojoj je kraljevska vlast predala Gvaransku Republiku, ista ta kraljevska vlast koja je od svećenstva očekivala da će uspješno obavljati duhovničku zadaću i istodobno održati oblike organiziranog društvenog života koje je uspostavio sustav misija, te portugalsko presizanje koje se očitovalo u pljački ljudi i dobara,

²⁵ Álvaro Núñez Cabeza de Vaca, *Nafragios y comentarios* (1542), Ed Taurus, Madrid 1969, str. 152, na hrvatski prevela M. P. B.

²⁶ Potkraljevstvo Perua, koje je obuhvaćalo cijeli južnoamerički kontinent, od početaka je zbog veličine prostora i zemljopisnih osobina bilo vrlo nepovezano, a španjolska vlast u mnogim dijelovima faktički nije postojala. Zato je u 18. stoljeću, u okviru tzv. burbonskih reformi, potkraljevstvo Perua podijeljeno na tri dijela: Potkraljevstvo Perua, Potkraljevstvo Nove Granade (koje je obuhvaćalo današnji prostor Kolumbije, Venezuele, Ekvadora i Paname te dio današnjeg Brazila i Perua) i Potkraljevstvo Plata (koje je obuhvaćalo današnju Argentinu, Paragvaj, Urugvaj i Boliviju).

kao, uostalom, i prethodnih stoljeća. Iz jednog putopisa iz 1830.²⁷ saznaje se da ni po utabanim putovima kroz prašumu kao ni po rijekama tad više nije bilo ni redovitog ni povremenog prometa, da su građevine u misijama zarasle u prašumsko bilje i propale, a da u preostalim naseljima živi, odnosno preživljava i do pet puta manji broj ljudi nego ranije. Godine 1904, kad je, cijelo stoljeće nakon nastanka, Republika Argentina odlučila istražiti dio svog golemog prostora koji je 130 godina prije toga prekrivala Gvaranska Republika, sve je bilo prekriveno prašumom: »Prašuma je pokopala doslovce sve, tako da po gustoći njezina raslinja možemo tek nagađati gdje se nalaze ruševine.«²⁸ Autohtoni narodi (Gvaranci, Chiquiti, Abiponi, Molobi, Tobi²⁹ i ostali, kojih je po misijskim knjigama zadnjih godina života republike bilo oko 140 000)³⁰ u to su vrijeme već bili dobrim dijelom desetkovani u ratovima između mladih hispanskoameričkih republika ili pak u zatoničkim pohodima argentinske vojske na njih – dakle na vlastiti narod.³¹

²⁷ John Parish Robertson – William Parish Robertson, *Letters on Paraguay*, London 1838. Za razliku od kolonijalnog razdoblja, kad stranci nisu imali pristupa u španjolske prekomorske posjede (pa su tako strani isusovci bili i jedini stranci koji su u Americi boravili legalno), engleski putopisci su tijekom 19. stoljeća bili ondje česti gosti – kao istraživači tog područja za interes britanskog kapitala ili jednostavno kao zainteresirani pojedinci za taj dotad nepristupačan, a privlačan svijet.

²⁸ Leopoldo Lugones, *El Imperio Jesuítico*, u: *Biblioteca personal*, ur. Jorge Luis Borges, Hyspamérica Ediciones, Buenos Aires 1985, str. 201, na hrvatski prevela M. P. B. Leopoldo Lugones (1871–1938) jedan je od najvećih argentinskih književnika.

²⁹ Philip Caraman u navedenoj knjizi daje iscrpan pregled naroda koje su isusovci obuhvatili projektom misija te podatke o zapisima koje su ostavili o njima, svim njihovim glavnim osobinama (jeziku, vjeri, životu u zajednici, gospodarstvu itd.) i izvješćima koja su o tome slali u Europu.

³⁰ Južna Amerika bila je u vrijeme kolonije općenito veoma rijetko i slabo naseljena. Primjerice u novouspostavljenom potkraljevstvu Plata živjelo je svega 25 000 Španjolaca (državnih službenika i potomaka kolonizatora zajedno), a isusovaca u svim misijama zajedno nije bilo više od 60.

³¹ Tijekom 19. stoljeća mlade južnoameričke države vodile su među sobom nekoliko ratova. Zajedno s ratovima za neovisnost oni su uzrokovali promjene u općoj demografskoj strukturi i u naseljenosti pojedinih područja. Za demografsku strukturu na područjima nekadašnje Gvaranske Republike poguban je bio rat tzv. Trostrukog saveza (*La Triple Alianza*), koji su Urugvaj, Argentina i Brazil zajedno vodili protiv Paragvaja između 1864. i 1870. U njemu je istrijebljeno 50% paragvajskog stanovništva, od kojega su 9/10 bili Indijanci koji su nekada živjeli u misijama. Argentina je pak organizirala vojne pohode i protiv vlastitih Indijanaca u pampama i u Patagoniji ne bi li omogućila stvaranje veleposjeda na prostoru na kojem je Družba Isusova u 18. stoljeću uspješno započela širenje paragvajskog modela misija. To je rezultiralo gotovo posvemašnjim istrebljenjem tog stanovništva pa su zapisi isusovaca o tamošnjim starosjediocima ujedno i jedini poznati pisani izvori o njima (usp. Philip Caraman, poglavlje 14, str. 249–263 i Guillermo Furlong, op. cit.).